

Mr. Lilian Gonçalves – Ho Kang You

Zo Grondwet, zo Rechtsstaat

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Zo Grondwet, zo Rechtsstaat

Cleveringa-oratie uitgesproken door

Mr. Lilian Gonçalves – Ho Kang You

Leiden, 26 november 2024

Universiteit
Leiden

Het was een sombere dag toen mijn dochter en ik op Schiphol landden, gevlucht uit Suriname, dat na een militaire coup sinds drie jaar werd geregeerd door een paar voormalige onderofficieren. Ik ben terug in het land waar ik eerder had gestudeerd. Rechten in Leiden. De asgrauwe lucht herinnert mij eraan hoeveel nuances grijs de Nederlandse luchten kennen. Dat was ik vergeten. Het is 26 november 1983. Wat ik niet vergeten was: het is de dag van de Cleveringa-herdenking. Net ontsnapt aan een militaire dictatuur is dat op een of andere wijze een troostrijke gedachte. Hoe grijs ook, het is een mooie dag om aan te komen.

Ik hoorde voor het eerst over professor Cleveringa en zijn protestrede na het aangekondigde ontslag van zijn leermeester Meijers toen ik in de jaren zestig student was hier in Leiden. Misschien maakte zijn verhaal des te meer indruk omdat ik college volgde bij zijn dochter, mr. Dien Barendsen-Cleveringa. Zo kwam die dictatuur van de Duitse bezetter net nog iets dichterbij. Dat een andere dictatuur slechts zo'n vijftien jaar later letterlijk mijn huis zou binnendringen – daarvan had ik toen natuurlijk nog geen weet.

Vandaag mag ik met u stilstaan bij de rede van Cleveringa en de betekenis ervan toen en nu.

Ter voorbereiding van deze lezing, heb ik natuurlijk de rede herlezen waaraan deze lange reeks zijn bestaan dankt. De tekst van Cleveringa is een lofzang op zijn leermeester professor Meijers die op last van de Duitse bezetter 'van de waarneming van [zijn] functie van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden [was] ontheven'.¹ Tegen het einde van zijn rede merkt Cleveringa op dat het onrecht door de bezetter aan Meijers en andere collega's aangedaan in zeker zin onverwacht was. 'Wij hadden gemeend hiervoor gespaard te mogen en te zullen worden.'²

Op deze woorden heb ik wel even moeten kauwen. Waarom zou je denken dat de Duitse bezetter, die in eigen land

al lang maatregelen had genomen tegen Joodse professoren, je met rust zou laten?

In mijn gedachten drong zich een andere Leidse hoogleraar op, een naoorlogse. In zijn bundel *Afscheid van Leiden* uit 1984 geeft Karel van het Reve een mogelijke verklaring voor de gedachte van Cleveringa. Van het Reve schreef:

'De beroemde rede van Cleveringa, en het daaropvolgende zingen van het Wilhelmus, en de stakingen der studenten, en het sluiten van de Universiteit door de Duitsers – zaken die Leiden natuurlijk tot eer strekken en Leiden gunstig doet afsteken bij Amsterdam – zouden misschien niet hebben plaatsgevonden als men in Leiden geweten had wat er in de wereld te koop was. In Amsterdam wist men wel beter.'³

Wist men hier in Leiden niet wat er in de wereld te koop was? Wist *Cleveringa* werkelijk niet wat er in de wereld te koop was? Was zijn laudatio geen blijk van moed, maar eerder een bewijs van wereldvreemdheid of ten minste naïviteit? Ik vind dat moeilijk te geloven.

Immers, al ruim zeven jaar eerder, in april 1933, waren in Duitsland Joden uit overheidsbetrekking ontslagen. En op 10 mei van datzelfde jaar vonden in heel Duitsland door studenten georganiseerde boekverbrandingen plaats. Het waren de werken van Joodse en andere auteurs die volgens de nazi's geen deel waren van de toen al verheerlijkte volksgemeenschap die op de brandstapel terecht kwamen.⁴ Veel Nederlandse kranten hadden ervan verslag gedaan. In de Verenigde Staten leidden de boekverbrandingen binnen een dag tot protestdemonstraties. Het zal Cleveringa toch niet allemaal zijn ontgaan?

Nee, het *kan* hem niet zijn ontgaan. De Leidse rechtenfaculteit had immers al sinds 1933 uit Duitsland

gevluchte collega's in haar midden opgenomen, zij het soms met enige terughoudendheid, want voor communisten moest immers worden gevreesd. En ook in 1933 had de rector magnificus van de universiteit, Johan Huizinga, een lid van de Duitse delegatie bij een internationale studentenconferentie alhier gevraagd te vertrekken. De man, geen student, was auteur van enkele nazi-publicaties, waarvan een getiteld was 'Juden heraus'.⁵

Ook de Neurenbergse Rassenwetten uit 1935, waarmee Joden onder meer het Duitse staatsburgerschap werd ontnomen, waren de Leidse juristen zeker niet ontgaan. Cleveringa's collega Ben Telders, hoogleraar volkenrecht, schreef menig commentaar op de ontwikkelingen in nazi-Duitsland, in *De Gids* en in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. 35 jaar na de suggestie van Van het Reve over Leidse wereldvreemdheid concludeerde Kees Schuyt als biograaf van Cleveringa dan ook:

'Het zo vaak voor het interbellum aangehaalde apolitieke karakter van beoefenaren van de wetenschap in het algemeen, van Cleveringa in het bijzonder, moet met een flinke korrel zout genomen worden.'⁶

Cleveringa en zijn collega's wisten heel goed wat er in de wereld te koop was, althans wat de koopwaar was van het nationaalsocialisme.

Cleveringa's hoop of verwachting dat de universiteit van anti-Joodse maatregelen gevrijwaard zou blijven, was, denk ik, geen naïviteit, zeker geen onwetendheid. Het was een kiem van verzet, een moment van weigering om de gekende realiteit te aanvaarden. Ik geloof dat dit gelijkenis vertoont met wat in de filosofie bekend staat als de paradox van Moore, namelijk het fenomeen dat ik logisch gezien consistent tegelijkertijd kan beweren dat het regent, maar dat ik dat niet geloof, terwijl die twee uitspraken elkaar toch rationeel lijken uit te sluiten.

'Wij hadden gemeend hiervoor gespaard te mogen en te zullen worden.'

Misschien is er nog een reden waarom deze uitspraak van Cleveringa mij niet losliet. Had ik dat ook gedacht, bewust of onbewust, gewild of ongewild? Wist ik, veertig jaar na Cleveringa, wel wat er in de wereld te koop was? Of wist ik het ook, maar weigerde ik eveneens het te aanvaarden?

*

Het is de vroege ochtend van 25 februari 1980 als in Paramaribo kanonschoten klinken. Een marinevaartuig neemt het hoofdbureau van politie onder vuur. Later die dag wordt de regering afgezet en al snel presenteert een zelfbenoemd Militair Gezag zich op de Surinaamse televisie. Er is geen twijfel meer mogelijk: we zijn getuigen van een militaire coup, gepland en uitgevoerd door een groep onderofficieren. Ze zullen zich spoedig tot majoor en luitenant-kolonel bevorderen.

Suriname werd in 1975 onafhankelijk en kreeg na veel discussie een eigen leger. Het land was in opbouw, met grote ontwikkelingsprojecten, maar ook met toenemende corruptie en grote sociale verschillen. Er was wel een grote middenklasse, maar geen deugdelijk sociaal vangnet voor de minderbedeelden. In de loop van 1979 nam de politieke en sociale onrust toe. Soldaten organiseerden zich in een militaire vakbond. De regering weigerde die vakbond te erkennen. In januari 1980 werden drie vakbondsleden voor de Krijgsraad gedaagd op verdenking van oproer. Eind februari zaten zij in voorarrest in het hoofdbureau van politie.

Toen kwam de coup op 25 februari 1980, gepleegd door zestien sergeanten om te voorkomen dat de Krijgsraad de volgende dag vonnis zou wijzen. Naar verluidt was de coup een jaar lang in het geheim voorbereid. Misschien was de arrestatie en berechting van de militaire vakbondsleden een aanleiding,

een voorwendsel, niet de reden voor de coup. Hoe dan ook, voor de meesten van ons kwam deze als een donderslag bij heldere hemel.

Hoewel de coup niet geweldloos was – er vielen enkele doden, de procureur-generaal werd beschoten, maar overleefde – heerste er vreugde in het land. De militairen hadden een einde gemaakt aan een onpopulaire regering. Van de gevolgen voor de rechtsstaat waren velen zich toen geheel niet bewust.

De coup, de staatsgreep, de militaire machtsovername werd eufemistisch aangeduid als ‘ingreep’. De grondwet werd niet buiten werking gesteld. De president bleef op zijn post. Er kwam een interim-kabinet. Het parlement bleef in functie, maar ontdaan van feitelijke macht. Misschien was dit de façade die althans tijdelijk enigszins geruststelde, de schijnvertoning waardoor later, toen het te laat was, terugblikkend soms heel even de gedachte kon opkomen ‘wij hadden gemeend hiervoor gespaard te mogen en te zullen worden.’

Spoedig ging ook deze staatsgreep de gebruikelijke weg van militaire coups. In die tijd waren wij getuige van het publiekelijk afranselen van verdachten door militairen. De oud-militair Fred Ormskerk, zogenaamd verdacht van het orkestreren van een tegencoup, werd in gevangenschap zeer waarschijnlijk doodgeslagen. De eerste berichten van militaire zijde over zijn dood wilden ons echter doen geloven dat hij in een vuurgevecht was omgekomen. Latere berichten zeiden dat hij op de vlucht was neergeschoten. Hij zou de laatste niet zijn van wie het militaire gezag dat zou beweren.

Een competentiestrijd tussen burgers en militairen werd beslecht in het voordeel van de mannen met de wapens, verenigd in de Nationale Militaire Raad. Op 13 augustus 1980 werd per decreet de noodtoestand afgekondigd. De Grondwet werd opzijgezet en dientengevolge trad president Ferrier alsnog af.

Ik was in die dagen secretaris van de Orde van Advocaten. Toen ik de deken van de Orde, Eddy Bruma, naar zijn mening vroeg, zag hij nog geen groot probleem. In de praktijk heb je de Grondwet immers niet nodig, zei hij mij. Maar nu ontstonden er spanningen binnen de Orde van Advocaten. Moest de Orde stelling nemen? Vóór of tégen het regime? Na een diepgaande discussie en een bestuurswisseling besloot de Orde zich duidelijker uit te spreken tegen de aanvallen op de rechtsstaat.

Op 11 maart 1982 werd een tegencoup verijdeld waarvan herstel van de democratie het doel was. Een van de coupplagers, sergeant Hawker, werd op last van het Militair Gezag standrechtelijk geëxecuteerd. We zagen hem op televisie, gewond liggend op een veldbed, en zo kwam hij ook aan zijn einde. Dat leidde tot een grote schok onder de Surinaamse bevolking. *Niet* het opzijzetten van de Grondwet, *niet* het tandeloos maken van het parlement en heersen per decreet, *niet* het afkondigen van de noodtoestand had zo'n schok teweeggebracht. Nee, het was deze concrete daad, de executie van een weerloos mens die Suriname te laat wakker schudde. Geschokt? Ja. Verzet? Nee, althans nauwelijks. Als een dictatuur zich eenmaal gevestigd heeft of als een bezetter de scepter zwaait, kunnen wij vaak niets anders doen dan buigen voor de overmacht. Dat overkwam Cleveringa in 1940. Het overkwam ons in Suriname veertig jaar later.

*

Maar buigen is geen zwijgen. Cleveringa zweeg niet. Hij nam het woord, liet de stem van de rede horen, ook al wist hij heel goed wat er in de wereld te koop was. Na de executie van sergeant Hawker grijpen ook juristen in Suriname naar het woord en de rede.

De Orde van Advocaten komt met spoed bijeen en besluit unaniem te reageren. In een brief aan de waarnemend president van de Republiek, Ramdat Misier, wordt gewezen

op de plicht van het staatsgezag om met alle *wettige* middelen op te treden tegen misdrijven in het algemeen en tegen het teweegbrengen van een gewelddadige omwenteling in het bijzonder. Maar onder die wettige middelen komt de standrechtelijke executie volgens de briefschrijvers niet voor.

Echter, bij decreet van 25 maart 1982 wordt de feitelijke dictatuur vastgelegd: de macht valt toe aan het Beleidscentrum onder voorzitterschap van de bevelhebber van het leger. Dit centrum bepaalt de richting van het beleid van het revolutionair proces. Het presidentschap van het land wordt een louter ceremoniële functie.

Begin augustus 1982 ontstaat opnieuw grote onrust in het land. Aanleiding was de beslissing van het Militair Gezag om twee verdachten van de coup van 11 maart 1982 weer aan te houden. Vanaf die datum richt de Orde van Advocaten zich stelselmatig met brieven tot het Militair Gezag waarin de Orde zich sterk maakt voor de rechten van verdachten en de verdediging, voor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, voor de eerbiediging van mensenrechten, voor een terugkeer naar de rechtsstaat. Het zal niet baten.

Gaandeweg verandert ook de uitoefening van de rechtspraktijk. Steeds vaker interveniëren militairen nu ook in burgerlijke zaken. Een officier vraagt mijn bijstand omdat hij onmiddellijk wil scheiden van zijn vrouw. In mijn spreekkamer legt hij een uzi op tafel. Ik vraag hem beleefd of hij de loop van het wapen naar de deur en niet op mij wil richten. De rechtspraktijk verwordt tot de toepassing van regeltjes terwijl het fundament ervan onder onze voeten wordt weggeslagen. Het geladen geweer, niet het rechtsstatelijke geweten, lijkt de grondslag van het recht te zijn geworden.

Geweld en angst in de samenleving nemen toe. De situatie escaleert eind oktober tijdens een bezoek van premier Maurice Bishop aan Suriname. De militaire leiders organiseren een groots welkom voor de revolutionaire

collega uit Grenada. De Moederbond, de belangrijkste Surinaamse vakbond, organiseert een nog veel grotere protestbijeenkomst. Om democratische verkiezingen af te dwingen, dreigt vakbondsvoorzitter Cyrill Daal het land plat te leggen. De legerleiding is *not amused*. Maurice Bishop adviseert kameraad Bouterse korte metten te maken met zijn tegenstanders voordat zij dat met hem, Bouterse, doen. Bishop zegt: '*A revolution is not a tea party.*' En dat zal spoedig ontegenzeggelijk waar blijken te zijn.

Een terugkeer naar de democratie ligt nog even in het verschiet als er verkiezingen in het vooruitzicht worden gesteld. In maart 1983 zouden we naar de stembus mogen. De machthebbers kondigen ook zogenaamde democratiseringsplannen aan.

Religieuze organisaties, vakbonden, de vrouwenbeweging, het bedrijfsleven, de pers, medici en de Orde van Advocaten verenigen zich in de Associatie voor Democratie. Die schrijft op 23 november 1982 aan de voorzitter van het Beleidscentrum dat diens opvatting dat de 'sociale en economische belangenbehartiging' de essentie is van de democratie, geen blijk geeft van een democratische, maar veeleer van een totalitaire staatsopvatting. 'Uw opvatting over democratie gaat in hoge mate voorbij aan de realiteit dat een democratische staatsordening een op zichzelf staande waarde vertegenwoordigt', zegt de brief. De Associatie voor Democratie dringt erop aan via dialoog te komen tot een nieuwe staatsordening op basis van een grondwet. Jan Pronk zou later schrijven dat de brief 'klinkt als de preambule tot een echte grondwet.'²⁷

Deze oproep tot een dialoog wordt met kogels beantwoord. In de nacht van 7 op 8 december 1982 worden zestien burgers van hun bed gelicht en na ernstige marteling worden vijftien van hen standrechtelijk geëxecuteerd. Onder hen drie bestuursleden van de Orde van Advocaten: John Baboeram, Kenneth Gonçalves en Harold Riedewald en de advocaat

Eddie Hoost. In hun brief van 23 november hadden zij ervoor gewaarschuwd: de leiding van de Staat is terechtgekomen in een vicieuze cirkel waarbij repressieve machtshandhaving niet langer een middel is, maar een alle aandacht- en energieverblindend doel.

*

De coup is ons Surinamers in 1980 overkomen. Maar hadden we mogen menen daarvoor gespaard te zullen worden? We dachten, denk ik, toentertijd van wel. Suriname was immers een rechtsstaat in wording. Het land voerde al jaren een autonoom binnenlands beleid, het parlement functioneerde en politieke discussies hadden een vaste plek in de samenleving. Er was een onafhankelijke rechterlijke macht voor het merendeel bestaande uit Surinaamse rechters. Een deugdelijk overheidsapparaat met topambtenaren van Surinaamse origine. Er waren plannen op sociaaleconomisch gebied en voldoende ontwikkelingssteun uit Nederland om die te kunnen uitvoeren. Een ideale staat en samenleving? Nee, zeker niet. Op de goede weg? Ja.

Natuurlijk waren er om ons heen militaire staatsgrepen geweest zoals in Brazilië (in 1964), Bolivia (in 1971), Chili (in 1973) en Argentinië (1976). En we waren bekend met andere gewelddadige en niet-democratische omwentelingen zoals in Grenada (in 1979) en eerder in Cuba (in 1959). Toch waren die Zuid-Amerikaanse toestanden, hoewel zo dichtbij, voor ons een ver-van-mijn-bed-show. Dat zou ons niet overkomen in het land van *hospitality and laughter*. Wij waren niet zo.

En toch... het overkwam ook ons. Een uit de hand gelopen vakbondsconflict werd een militaire staatsgreep zonder ideologie. We bleken al heel snel niet in staat het tij te keren. Slechts twee jaar na 'de ingreep', om dat eufemisme maar eens te gebruiken, was met een vuurpeloton in Fort Zeelandia een einde aan de rechtsstaat gekomen. En kwam er een einde aan

mijn huwelijk. Mijn man, Kenneth Gonçalves, was één van de slachtoffers.

*

De strijd voor rechtsherstel zal daarna een lange worden. Maar eerst is er de leegte. Na de Decembermoorden voel ik mij van God en mens verlaten. Wie kan Suriname nu nog redden? De voormalige kolonisor houdt zich gedeisd. De Verenigde Staten grijpen in oktober 1983 wel in in Grenada als Maurice Bishop daar wordt vermoord door andere revolutionaire leiders. Ook voor Bishop blijkt de revolutie geen theekransje. Maar voor Suriname wenst de VS geen verantwoordelijk te nemen. *If you break it you own it*. En in dit geval heeft de VS daar geen behoefte aan. Suriname zal zelf de weg terug moeten vinden.

Als de machthebbers in binnen- en buitenland geïsoleerd zijn geraakt, proberen zij in 1987 het tij te keren met democratische verkiezingen. Er treedt een burgerregering aan, maar de coupplegers en verantwoordelijken voor de Decembermoorden blijven ongestraft. De legerleider blijft in functie. De angst blijft regeren. Overtreders van kleine vergrijpen belanden in het gevang. Coupplegers en daders van ernstige mensenrechtenschendingen leven vrij en blij. Sterker, op 24 december 1990 wordt de democratisch gekozen president via een zogenaamde 'telefooncoup' van de militaire leiding alweer naar huis gestuurd. Het parlement kiest daarna een nieuwe president. De democratie blijft wankel, de rechtsstaat zwak.

De leider van de sergeantencoup van 1980 en van de telefooncoup in 1990 wordt zelfs in 2010 nog door de Nationale Assemblée tot president van de republiek gekozen – een bekroning van misdadig en ongrondwettelijk handelen. Op dat moment loopt er al tien jaar een justitieel onderzoek naar zijn rol bij de Decembermoorden. Nabestaanden en

maatschappelijke organisaties hadden in 2000 beklag gedaan bij het Hof van Justitie om verjaring van de moorden te stuiten.

Het Hof had vervolging bevolen – een voorzichtig begin van herstel van de rechtsstaat – maar een strafproces voor een krijgsraad van drie vrouwelijke rechters was pas in 2007 begonnen. Dat proces gaat, ondanks juridische sabotagepogingen, wel door nadat de hoofdverdachte tot staatshoofd is gekozen. Uiteindelijk wordt in december 2023 door het Hof van Justitie eindvonnis gewezen en wordt de hoofddader veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf.

De moed van de Surinaamse rechters die onder loodzware en bedreigende omstandigheden recht hebben gedaan verdient diep respect. De vervolging en berechting van een zittende president door eigen nationale rechters is uitzonderlijk. Het is zeker een overwinning van de rechtsstaat en heeft aan het herstel ervan bijgedragen. Maar we hebben er wel vier decennia op moeten wachten. De hoofddader is nu voortvluchtig, maar het eindvonnis staat.

*

Het wordt tegenwoordig vaak gezegd: de rechtsstaat is geen rustig bezit. Ik heb dat niet alleen geleerd, ik heb het ondervonden. Het leidde ertoe dat mijn dochter en ik in 1983 een nieuw thuis moesten zoeken, een tweede thuis. Dat vond ik in Nederland. We waren welkom, kregen snel politiek asiel en ik kon aan het werk bij een gerenommeerd advocatenkantoor in Amsterdam.

Elke vrijdag moest ik mij wel melden bij de Vreemdelingendienst op het Waterlooplein. Terwijl ik daar zat te wachten in mijn *power suit* telde ik de verloren declareerbare uren. Als ik bijna aan de beurt was, ging ik, als een ongeduldige Amsterdammer, alvast staan, om steevast door een autoritaire ambtenaar toegesnauwd te worden onmiddellijk weer te gaan zitten – ook een Amsterdammer.

Willekeurige machtsuitoefening in 't klein en in gewone tijden, eerder lachwekkend dan angstaanjagend.

De tijd verstreek en in Suriname ging het niet beter. Veel familieleden waren gevlucht, mijn broer en mijn man waren vermoord. De toekomst van het land van *hospitality and laughter* zag er duister uit. Ik moest de werkelijkheid accepteren en vroeg de Nederlandse nationaliteit aan. Die kreeg ik per kerende post, maar accepteerde ik met gemengde gevoelens. Ik ben *Surinaamse*. Het voorbehoud kwam van mij, niet van Nederland.

Het onbehagen over mijn nieuwe nationaliteit ebde langzaam weg. Het ging ons goed in Nederland. Mijn straat, de markt, mijn buurtcafé: het werd thuis. Advocaten, ambtenaren, bestuurders, politici: het werden collega's, kennissen, vrienden.

Alleen vraag ik mij sinds enkele jaren steeds vaker dit af: als ik vandaag onder gelijke omstandigheden zou moeten vluchten, zou ik dan nog welkom zijn? Of zouden de mensen onder wie ik me nu zo thuis voel mij met een klein kind aan de hand liever direct na aankomst heen zenden, naar een vluchtelingenkamp, naar mijn regio van herkomst. Zou dat een menswaardige plek zijn of een erbarmelijk opvangkamp? Ik weet het niet en dat voelt ongemakkelijk. Of zou ik tijdelijk mogen blijven? Drie jaar, zes, jaar, negen jaar, misschien wel achttien. Maar wel altijd weer tijdelijk. Altijd weer die ambtenaar die zou zeggen dat ik moet gaan zitten, moet wachten, mijn plaats moet kennen.

Ik hoef mij daarover persoonlijk geen zorgen meer te maken. Ik ben al lang Nederlander. Maar in die hoedanigheid schaam ik mij diep voor *De Grote Ter Apel-show*, zoals *Trouw*-columnist Stevo Akkerman de georkestreerde opvangcrisis in Nederland onlangs noemde en voor het buitensluitende vluchtelingenbeleid dat de huidige regering voor ogen staat. Dergelijk beleid, waarmee tweederangsburgers, tweederangs ingezetenen, burgers die geen echte burgers zijn, worden

gecreëerd, zal de rechtsstaat ondermijnen. Een echte rechtsstaat gedijt niet in een maatschappij die bestaat uit rangen en standen, uit groepen mensen die erbij horen en groepen die niet mee mogen doen.

In een diverse samenleving – en Nederland *is* ontegenzeggelijk een diverse samenleving⁸ – is voor het *samen* leven non-discriminatie van wezenlijk belang. Ik vraag mij af waarom ‘het strengste asielbeleid ooit’ wél een doel in zichzelf is voor een meerderheid van de Tweede Kamer en voor het kabinet, maar het strengste antidiscriminatiebeleid ooit dat niet is voor diezelfde meerderheid.

Het hoofdlijnenakkoord van PVV, VVD, NSC en BBB vermeldt slechts:

‘Er wordt daadkrachtig opgetreden tegen degenen die zich schuldig maken aan discriminatie, racisme, antisemitisme en moslimhaat, zowel op straat als online.’⁹

Dit beleidsvoornemen staat in het hoofdstuk ‘nationale veiligheid’. Het heeft betrekking op de bejegening van burgers onderling. In het hoofdstuk over goed bestuur en rechtsstatelijkheid lees ik zo goed als niets over de bestrijding van institutionele discriminatie.

Ook in het regeerprogramma, dat iets meer woorden wijdt aan de bestrijding van racisme en discriminatie, lijkt de focus sterk te liggen op openlijke discriminatie en openlijk racisme van burgers onderling.¹⁰ Zorgen over de overheid zelf, lijken er nauwelijks te zijn. Wel over een overheid die niet levert. Wel over een overheid die burgers wantrouwt. Wel over een ongemeen harde overheid. Maar *niet* over een overheid die verboden onderscheid maakt of nalaat in eigen gelederen daartegen handhavend op te treden.

De democratische rechtsstaat staat onder druk. Discriminatie en uitsluiting zijn strijdig met de Grondwet,

maar genormaliseerd in het politieke en bestuurlijke domein. In de afgelopen jaren stapelden de schandalen over discriminerende werkwijzen van overheidsorganisaties zich op, onder meer bij de politie, de Koninklijke Marechaussee, de Belastingdienst, gemeenten, Dienst Uitvoering Onderwijs, de Immigratie- en Naturalisatiedienst en de ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Buitenlandse Zaken. Dit laat zien dat etnisch profileren en dus discriminatie een overheidsbreed en structureel probleem is dat vraagt om een structurele aanpak.¹¹

Vorige maand publiceerden onderzoeksjournalisten van *Investico* samen met *De Groene Amsterdammer* en NOS op 3 een onderzoek naar klassenjustitie in Nederland. Hun conclusie: mensen die een vergelijkbaar misdrijf plegen, krijgen niet altijd dezelfde straf. Wie weinig opleiding heeft én een migratieachtergrond loopt volgens de becijfering van de onderzoekers een driemaal grotere kans op gevangenisstraf dan hoger opgeleiden zonder migratieachtergrond. En zo’n verschil geldt voor lichte vergrijpen evenzeer als voor zware delicten.¹²

De eerste reacties waren afwerend. Er werd gewezen op methodologische zwakten in het onderzoek. Die hadden de onderzoekers overigens ook zelf vermeld. Toch waren de resultaten in lijn met eerder onderzoek, onder andere van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie en Veiligheid, waarin geen hard bewijs, maar wel aanwijzingen voor illegitieme selectieve rechtspleging werden gevonden.¹³

De rechtsstaat kent veel facetten. Het belangrijkste is waarschijnlijk dat niet alleen de burger, maar ook de overheid aan het recht is onderworpen. Dat vereist in de eerste plaats een overheid die in de spiegel durft en wenst te kijken als deze haar wordt voorgehouden. Dat geldt voor de uitvoerende macht, voor de wetgevende macht, en ook voor de rechtsprekende macht. Een spiegel maakt geen onderscheid.

De rechtsstaat erodeert. Dat heeft ernstige gevolgen voor het vertrouwen in de overheid van grote groepen in onze samenleving én voor verbinding in de samenleving zelf. Voor die verbinding is het noodzakelijk dat mensen zich elkaars gelijke weten en erop kunnen vertrouwen dat de staat die gelijkheid respecteert en beschermt. Dat brengt mij terug bij het belang van de Grondwet.

De Staatscommissie Grondwet concludeerde al in 2010 dat versterking van het normatieve karakter van de Grondwet van belang is voor de burger én voor de overheid. Zij adviseerde daartoe een algemene bepaling aan de Grondwet toe te voegen. Bijna ongemerkt werd in 2022 een algemene bepaling opgenomen die luidt: 'De Grondwet waarborgt de grondrechten en de democratische rechtsstaat.'

10 Die waarborg is geen overbodige luxe. Hij is noodzakelijk om het veelkleurige karakter van onze democratie te garanderen. Die waarborg vereist van de staat een stringente handhaving van anti-discriminatie wetten en toezicht op naleving daarvan.

U zou kunnen tegenwerpen dat de reactie op de recente gewelddadigheden in Amsterdam laat zien dat de nationale overheid juist wel inzet op het strengste antidiscriminatiebeleid ooit. Strafverzwaring, denaturalisatie, kwalificatie als terrorisme – ter bestrijding van antisemitisme lijkt immers niets ondenkbaar en alles bespreekbaar. Maar let wel: selectieve verontwaardiging kan leiden tot een selectieve aanpak en die kan discriminerend uitwerken en zelfs meer discriminatie aanwakkeren.

*

Cleveringa was getuige van een frontale en overrompelende aanval op de rechtsstaat van buitenaf. Verzet vereiste moed. In Suriname was ik getuige van het afbreken van een rechtsstaat, steen voor steen en van binnenuit. Verzet vereiste moed. En

hier en nu zijn we getuige van de erosie van een rechtsstaat. Dat gaat sluipenderwijs, fragmentarisch en verhoud. Verzet is nodig, maar heldenmoed nog niet vereist om te voorkomen dat wij over enkele jaren zullen verzuchten 'we hadden *gehoopt* hiervoor gespaard te zullen en te mogen worden'. Laten wij dus strijden voor gelijkwaardigheid van iedereen én voor het strengste, maar niet selectieve, antidiscriminatiebeleid ooit.

*

Het is voor mij een buitengewone eer de Cleveringa-leerstoel te mogen bekleden en te mogen reflecteren op de fundamentele waarden van vrijheid, verzet en rechtsstatelijkheid die daaraan zijn verbonden. Mijn dank gaat uit naar de Raad van Decanen die mij heeft voorgedragen en naar het College van Bestuur voor mijn benoeming.

Noten

1. Rudolph P. Cleveringa, 'Rede van 26 november 1940' in Kees Schuyt en Ineke Sluiter, *Cleveringa's koffer – Recht, vrijheid en verantwoordelijkheid*, Leiden University Press, 2010, pp. 7 – 13.
2. *Idem*, p. 13.
3. Karel van het Reve, 'Afscheid van Leiden 1' in *Verzameld Werk*, dl. 5, Uitgeverij G.A. van Oorschot, 2010, pp, 183 – 4.
4. Zie bijvoorbeeld *Algemeen Handelsblad*, 12 mei 1933.
5. Zie Ivo Samkalden, 'Een internationale wet op de Rechten van de Mens, de weg erheen en het probleem van de handhaving' (Cleveringarede 1978) in Kees Schuyt en Ineke Sluiter, *Cleveringa's koffer – Recht, vrijheid en verantwoordelijkheid*, Leiden University Press, 2010, pp. 119 - 20.
6. Kees Schuyt, *R.P. Cleveringa – recht, onrecht en de vlam der gerechtigheid*, Boom Uitgeverij, 2019, p. 103.
7. Jan Pronk, *Suriname – Van wingewest tot natiestaat*, LM Publishers, 2020, p.304.
8. Zie Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, *Gematigde groei — Rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050*, 2024, p.52.
9. HOOP, LEF EN TROTS - *Hoofdlijnenakkoord 2024 – 2028 van PVV, VVD, NSC en BBB*, p.23.
10. Zie *Regeerprogramma – Uitwerking van het hoofdlijnenakkoord door het kabinet*, 13 september 2024, pp. 16, 85, 86, 93 en 103.
11. Amnesty International Nederland, *ETNISCH PROFILEREN IS OVERHEIDSBREED PROBLEEM – Nederlandse overheid moet burgers beschermen tegen discriminerende controles*, 2024.
12. Zie Romy van der Burgh, Belia Heilbron en Anouk Kootstra, 'Hoger op de ladder, lagere straf' in *De Groene Amsterdammer*, nr. 41/2024, 9 oktober 2024 en Salwa van der Gaag en Jeanine Duijst, 'Vergelijkbaar misdrijf, andere straf: wat er allemaal meespeelt in de rechtbank', NOS op 3, 9 oktober 2024.
13. Zie Kees van den Bos e.a., *Een verkennend kwalitatief onderzoek naar klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtketen*, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 2021 p. 73 en 77.

MR. LILIAN GONÇALVES – HO KANG YOU

Lilian Gonçalves-Ho Kang You werkte als advocaat en werd later staatsraad bij de Raad van State. Daarnaast was zij onder meer actief bij Amnesty International, het Landelijk Bureau Racismebestrijding en de Commissie Gelijke Behandeling. Zij is nu onder andere nog voorzitter van de Commissie Koloniale Collecties. In 2015 kreeg zij een eredoctoraat van Universiteit Leiden vanwege haar inzet voor de mensenrechten, in het bijzonder de rechten voor vrouwen.

Universiteit
Leiden